

Sa'lebî'nin *el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsiri'l-Kur'ân* Adlı Tefsirinde Allah'ın er-Rahmân ve er-Rahîm Sıfatlarının Analizi

Analysis of al-Tha'labî's Attributes of God's al-Rahmân and al-Rahîm in his Tafsir Called *al-Kashf wa-l-Bayân 'an Tafsir al-Qur'ân*

Ahmet Özdemir

Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Asst. Prof., Tokat Gaziosmanpaşa University
İslami İlimler Fakültesi Faculty of Islamic Sciences
Tefsir Ana Bilim Dalı Department of Tafsir
Tokat | Türkiye Tokat | Turkey
ahmet.aozdemir@gop.edu.tr orcid.org/0000-0002-2389-6693

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Araştırma Makalesi Article Types | Research Article
Geliş Tarihi | 07 Nisan 2020 Received | 07 April 2020
Kabul Tarihi | 03 Haziran 2020 Accepted | 03 June 2020
Yayın Tarihi | 30 Haziran 2020 Published | 30 June 2020

Atıf | Cite as

Özdemir, Ahmet. "Sa'lebî'nin *el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsiri'l-Kur'ân*" Adlı Tefsirinde Allah'ın er-Rahmân ve er-Rahîm Sıfatlarının Analizi [Analysis of al-Tha'labî's Attributes of God's al-Rahmân and al-Rahîm in his Tafsir Called *al-Kashf wa-l-Bayân 'an Tafsir al-Qur'ân*]. *Tokat İlmîyat Dergisi* 8/1 (Haziran 2020), 53-70.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.3876194>

İntihal | Plagiarism

Bu makale, iThenticate aracılığıyla taranmış ve intihal içermediği teyit edilmiştir.
This article, has been scanned by iThenticate and no plagiarism has been detected.

Copyright ©

Published by Tokat Gaziosmanpaşa University Faculty of Islamic Sciences.
Tokat | Turkey.

<https://dergipark.org.tr/ilmiyat>

**Sa'lebî'nin *el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'ân* Adlı Tefsirinde
Allah'ın er-Rahmân ve er-Rahîm Sıfatlarının Analizi**

Öz: Sa'lebî ilk dönem müfessirlerinden birisidir. Daha çok işârî ağırlıklı bir tefsir ameliyesi gerçekleştirmiştir. Tefsiri ise bu alandaki önemli kaynaklardan bir tanesidir. Öte yandan Allah'ın sıfatları, gaybî bir konudur. O nedenle hakkında sadece naslarda kesin bilgiye ulaşmak mümkündür. Buralardaki bilgiler ise sınırlıdır. Dolayısıyla merakı celb edecek bir yapıları vardır. Aşkın bir varlık olan Allah'ı tanımak ise insanların her dönemde arzu ettiği hususlardandır. O nedenle insanlar, naslarda yer alan bu bilgilerden yola çıkarak meseleyi daha derinlemesine inceleme gayreti içerisinde olmuşlardır. Bu alanda ortaya konan görüşler ise kesin bilgi hüviyeti taşımayacaktır. Sa'lebî de aynı şekilde meseleyi işârî yorumlar çerçevesinde ele almayı tercih etmiştir. Allah'ın diğer sıfatları gibi bu iki sıfatı hakkında da ilk dönem müfessirlerinin görüşlerinden istifade etmiştir. Biz bu çalışmamızda, Allah'ın bu iki sıfatını, Sa'lebî'nin *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân* adlı tefsiri çerçevesinde ele aldık. Onun bu sıfatları daha ayrıntılı bir şekilde ele alıyor olması bu seçimi yapmamızda etkili olmuştur. Amacımız, hem bu sıfatların daha iyi anlaşılmasını hem de Sa'lebî'nin bu tefsiri hakkında malumat elde edilmesini sağlamak olacaktır. Her ne kadar konu sınırlı olsa da tefsirin geneli hakkında az da olsa fikir sahibi olunmasını mümkün kılacaktır.

Anahtar kelimeler: Tefsir, Sa'lebî, Allah'ın Sıfatları, er-Rahmân, er-Rahîm.

**Analysis of al-Tha'labî's Attributes of God's al-Rahmân and al-Rahîm
in his Tafsir Called *al-Kashf wa-l-Bayân 'an Tafsîr al-Qur'ân***

Abstract: al-Tha'labî is one of the first term exegetes. He mostly wrote tafsir with the ish'ârî method. His tafsir is one of the important sources in this field. On the other hand the attributes of God are an invisible (ghaybî) issue. Therefore, it is possible to reach precise information about only nass. The information here is limited. Therefore, they have an intriguing structure. Knowing God, an transcendent being, is one of the things that people want in every period. For this reason, people have tried to examine the issue more deeply based on this information on nass. The views put forward in this area are not precise information identity. al-Tha'labî likewise have opted to address the issue within the framework of ish'ârî interpretations. Like the other attributes of God, he benefited from the opinions of the first period exegetes about these two attributes. In this study, we dealt with these two attributes of God within the framework of the tafsir of al-Tha'labî, called *al-Kashf wa-l-bayân 'an tafsîr al-Qur'ân*. His handling of these adjectives in more detail helped us in making this choice. Our aim will be to provide a better understanding of these attributes and to obtain information about this tafsir of al-Tha'labî. Although the subject is limited, it will make it possible to have a little information about the general of the tafsir.

Keywords: Tafsir, al-Tha'labî, Attribute of God, al-Rahmân and al-Rahîm.

Giriş

İşârî tefsir sahasında söz sahibi olan müfessirlerden biri de Sa'lebî'dir (öl. 427/1035). Kur'an'ın daha çok batınî yorumunu esas alan bu tefsir anlayışında her ne kadar metnin zahirine bağlı kalınmaya çalışıldığı iddia edilse de çoğu zaman metinle bağlantısı olmayan yorumlar da ortaya çıkmıştır. Sa'lebî'nin izahlarında da bunu görmek mümkündür. Allah'ın sıfatları ile ilgili konular da bu çerçevede ele alınmalıdır.

İlahî sıfatlardan olan er-Rahmân ve er-Rahîm, Kur'an'ın ilk ayetlerinde yer alması ve besmelenin iskeletini oluşturması hasebiyle Allah'ın diğer sıfatlarından daha önde kabul edilebilecektir. Öte yandan Allah'ın, kullarına olan merhametinin büyüklüğünün her fırsatta dile getiriliyor olması, kul açısından oldukça önemlidir. Bu merhametin tezahürünü hem bu dünyada hem de ahirette görmek mümkündür. Bu iki sıfat da genel kabule göre dünyayı ve ahireti içine alacak şekilde ilahî merhametin kulları üzerinde tecelli etmesi olgusunu ihtiva etmektedirler.

Diğer taraftan bu iki sıfat, Allah'ın adaletinin de bir göstergesidir. Kullara bu dünyada merhamet ekseninde bir şans verilmesi, bu şansın iyi değerlendirenlerin, Allah'ın merhametinden ahirette de istifade etmeye devam etmesi gerçeği söz konusudur. Dolayısıyla Allah'ın adaleti her halükârda devamlılık arz ederken, merhameti bazı kulları için devamlı; bazıları için ise sonlu olacaktır.

Sa'lebî'nin konuyu ele alışında da bu gerçeğin hatırlatıldığı kanaatindeyiz. Merhameti sonsuz olan Allah'ın, adalet terazisinin de şaşmayacağı, dünyada ortaya konan çabaya göre yine dünyada maddi ve manevi destek olarak, ahirette de dünyadaki iyi bir kul olma çabasının neticesi olarak maddi ve manevi nimetlerin sınırsız bir şekilde kulların hizmetine sunulacağı her fırsatta müellif tarafından gerek kendi görüşü olarak gerekse diğer müfessirlerden alıntı yapılarak ortaya konmaya çalışılmıştır.

Öte yandan Sa'lebî ile ilgili yapılan akademik çalışmalara baktığımızda onun daha çok tefsiri ile ilgili çalışmalara ağırlık verildiğini görmekteyiz. Bu bağlamda yapılan yüksek lisans ve doktora tezlerinde tefsirinin metodu, işârî yönü, kıraat analizleri, Kur'an ilimlerine bakışı, aktarmış olduğu rivayetleri, sure tahlilleri ön plana çıkmaktadır. Besmele ile ilgili yapılan akademik çalışmalarda da İsmail Şan'ın *Dâvûd-i Karsî'nin Şerhu'l-Besmele ve er-Risâletü'n-nûriyye Adlı Eserlerinin Tahkik ve Tahlili* ile Enes Temel'in *Kırâat İlminde Usûle Dâir Üç Mesele: İsti'âze, Besmele ve İdgâ* adlı yüksek lisans tezleri göze çarpmaktadır.

1. Sa'lebî ve Tefsiri

Kur'an tefsirinde döneminin önde gelen ilim adamlarından biri olarak kabul edilmesinin yanında¹ Nîşâbur tefsir ekolünün de önemli temsilcilerinden biri olarak görülün² Sa'lebî'nin, dokuzuncu yüzyılın ortalarında doğmuş olduğu varsayılmaktadır.³ Vefatına baktığımızda kendisinin yaklaşık 80-90 yıllık bir ömür geçirdiğini söyleyebiliriz.

Onun aynı zamanda çok yönlü bir ilim adamı olduğunu görmekteyiz. Çünkü kendisi, döneminin önemli dilcilerinden biri olarak kabul edilmektedir.⁴ Dilin yanında edebiyat ve tarih konusunda da derin bir ilmi birikime sahip olduğu görülmektedir.⁵ Her ne kadar rivayetleri noktasında eleştiriliyor olsa da kendisinin güvenilir bir râvi olduğuna dair görüşler de mevcuttur.⁶ Rivayet müfessiri olduğunu düşündüğümüzde, tefsirinde nakletmiş olduğu bilgilere güven açısından bu yönünün ne denli önemli olduğu anlaşılacaktır. Tefsirindeki zayıf rivayetlerin varlığı nedeniyle eleştirilmesi rivayet tefsirlerindeki genel bir olumsuzluğun göstergesidir. Çünkü bu tür tefsirler, özel olarak rivayetlerin tahkik edildiği birer hadis kitabı olmadıkları için nakiller konusunda bazı olumsuz nitelikleri taşıyabilmektedirler.

Tefsirinin giriş kısmında eseri neşreden, Sa'lebî hakkında bilgi verirken onun meşhur sûfî müfessir Sülemî (öl. 412/1021) ile aynı sırada yaşadığını, ondan tasavvufa dair bilgiler edindiğini ve bunun sonucunda da onun tasavvufî yönünün güç kazandığını zikretmektedir.⁷ Tefsirinde işâri yorumların çokça yer almasında onun tasavvufa dair bu geçmişinin etkili olduğunu söylememiz mümkündür.

Çok yönlü bir müfessir olması yazmış olduğu eserlerde de kendini gös-

¹ Muhammed Hüseyin ez-Zehbî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1421/2000), 1/163; Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-kübrâ*, thk. Abdülfettah Muhammed Huluv - Mahmud Muhammed Tabbâhî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1433/2012), 4/58; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, 1431/2010), 28; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993), 1/238.

² Mehmet Suat Mertoğlu, "Sa'lebî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/29.

³ Mertoğlu, "Sa'lebî", 36/28.

⁴ Zehbî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn*, 1/163; Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 28; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 1/238; Mertoğlu, "Sa'lebî", 36/29.

⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakâtü'l-müfessirîn)* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1973), 1/406.

⁶ Zehbî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn*, 1/163.

⁷ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsiri'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1422/2002), 1/73.

termektedir. Eserlerine bakacak olursak, en başta 1. *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân* (*et-Tefsîrü'l-kebîr*, *Tefsîrü's-Sa'lebî*) adlı tefsirini zikredebiliriz. 2. *'Arâ'isü'l-mecâlis* (*Kasasü'l-enbiyâ*), *Nefâ'isü'l-'arâ'is*) adlı eseri ise adeta tefsirindeki kıssaların biraz daha genişletilmiş anlatımından ibarettir ki bu eseri tefsirinden daha fazla şöhret kazanmıştır. 3. *Katlâ el-Kur'ân* adlı eseri, isminden de anlaşılacağı üzere ölümü çağrıştırmaktadır. Bu eserde Sa'lebî, Kur'an okuduğu için öldürülmüş olan kişilerden bahsetmektedir. Diğer eserleri ise 4. *Dîvânü's-Sa'lebî*, 5. *Rebî'u'l-müzekkirîn*, 6. *el-Kâmil fi'l-Kur'ân*'dır. Son iki eserinin günümüze kadar ulaştığına dair bir bilgi mevcut değildir.⁸ Birçok defa baskısı yapılmış olan tefsiri, ayet yorumlamalarında doyurucu bilgiler içermektedir. Hem işârî yorumları hem de diğer izahları, ayetlerin daha iyi anlaşılmasında önemli bir yere sahip olmuştur.

Sa'lebî, tefsirinin mukaddimesinde, kendi düşünce yapısını açıklar mahiyette, yanlış gördüğü fırka ve onların mensuplarına karşı dikkatli olunması, buna karşın selef-i salihinin yoluna uyulması gerektiğine dair bir hatırlatmada bulunmaktadır.⁹ Bu izahı yapma ihtiyacı hissetmesi onun, ehl-i sünnet çizgisinde bir anlayışa sahip olduğunu göstermektedir.

Yine o, tefsirini kaleme alma gerekçesi olarak ilmin şükürünün onun yazıya geçirilmesi olduğunu söylemekte, o nedenle de kapsamlı, doyurucu bilgiler içeren, anlaşılır, akıcı bir eser yazmaya karar verdiğini dile getirmektedir. Tartışmalı konulardan biri onun rivayetleri aktarma biçimidir. Kendisi, rivayetlerde senetlerin tamamının zikredilmesini, asıl anlatılmak isteneni gölgede bırakacağı için doğru bulmamaktadır.¹⁰ Zaten müfessirlerin birçoğu, kendilerinin yorumcu olduklarını, rivayetlerin sıhhatini kontrol etme görevinin hadisçilere ait olduğunu uygulamalarıyla göstermektedirler.

Sa'lebî de az önce ifade ettiğimiz düşüncesinin bir sonucu olarak eserinde senetleri kısa bir şekilde aktarmakta; dil tahlillerine ise ayrıntılı bir şekilde yer vermektedir.¹¹ Eser her ne kadar birçok kişi tarafından sahih bir tefsir olarak nitelendirilmiş olsa da surelerin faziletiyle alakalı mevzû hadislere, Şia kaynaklı bazı asılsız nakillere ve de isrâiliyât türünden kıssa

⁸ Mertoğlu, "Sa'lebî", 36/29.

⁹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 1/74-75.

¹⁰ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 1/74-75.

¹¹ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn*, 1/165.

ve haberlere yer vermesi yönüyle de eleştiriye tabi tutulmuştur.¹² Sözün özü eserinde rivayet tefsirlerinin birçoğunda gördüğümüz zayıf rivayetlere ve kaynağı belirsiz kıssalara rastlamak mümkündür.¹³ Bununla birlikte, böyle bir yöntemi benimsemiş olması, hadis ilmi açısından eleştirilmiş olmakla birlikte tefsir birikimini, kendisinin ve yaşadığı toplumun düşüncelerini aktarması bakımından önemli bilgileri bize ulaştırmasına imkân sağladığını söyleyebiliriz.¹⁴

Özetle Sa'lebî, tasavvufî yönü ve diltiliği öne çıkmış olan ve rivayet ağırlıklı tefsir yazan önemli müfessirlerden biridir. Eserinde de bunun izlerini görmek mümkündür. Diğer rivayet tefsirlerinin genelinde olduğu gibi onun eserinde de zayıf ve asılsız rivayetlere rastlamak mümkündür. Sonuçta tefsir kitapları bir yorum ameliyesi gerçekleştirdikleri için hadis kitapları gibi değerlendirilmeyecek ve nakletmiş oldukları rivayetler yenden süzgeçten geçirilme ihtiyacı hissedeceklerdir.

2. Allah'ın İsim ve Sıfatları

Allah'ın isim ve sıfatları, öteden beri kalamî bir tartışma konusu olagelmıştır. Hem ikisi arasındaki fark hem de bu sıfatların Allah ile bağının ne şekilde olduğu hakkında farklı görüşler ortaya konmuştur. Allah'ın zâtı ve sıfatları ile alakalı konular, “zâtın nitelendirilmesi” ve “tevhidin muhafaza edilmesi” şeklinde iki başlık altında değerlendirilmiştir.¹⁵ Ehl-i sünnet, Allah'ın sıfatlarına, teşbih ve tescime düşmeden olduğu gibi inanamayı öğütlerken,¹⁶ Mutezile mezhebi mensupları, onların Allah ile beraber kadîm olmasını kabul etmemişlerdir¹⁷ ki buradaki endişeleri kadîm varlıkların çoğaltılmasının şirke sebep olacağıdır.

Allah'ın sıfatları, O'nu diğer varlıklardan ayıran, şanını, büyüklüğünü, yüceliğini, mükemmelliğini ortaya koyan, kulların O'nu tanımasını sağlayan bir yapıya sahiptirler.¹⁸ Ayrıca insanın idrakinin üzerinde bulunan yüce yaratıcı ile kendisine verilen duyu ve akıl dünyasında yaşamını de-

¹² Mertoğlu, “Sa'lebî”, 36/29.

¹³ Bilmen, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 1/407.

¹⁴ İsmail Cerrahoğlu, “es-Sa'lebî ve Tefsiri”, *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi* 4 (1980), 56-57.

¹⁵ Emine Ögük, *Allah'ı Tanıtan Güzel İsimler* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017), 32.

¹⁶ Takıyyüddîn İbn Teymiyye, *Kitâbü'l-esmâ' ve's-şifât*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1428/2007), 2/46.

¹⁷ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl*, thk. Hadr Muhammed Nebhâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1433/2012), 5/161.

¹⁸ Muhammed b. Halife b. Ali et-Temîmî, *es-Şifâtü'l-ilâhiyye* (Riyad: Daru Edvâi's-Selef, 1422/2002), 14.

vam ettiren insan arasındaki bağ konumundadırlar.¹⁹ Allah'ı nitelendirmek için kullanılan bu kavramlar için isim ve sıfat terimlerini ilk defa Ebu Hanife (öl. 150/767) kullanmış olmakla birlikte ikisi arasındaki farkı ortaya koyan belirgin ayırım Mâturîdî (öl. 333/944) tarafından yapılmıştır.²⁰

Âlimler tarafından bu sıfatlarla kulların sıfatları arasında bir kıyas-lamanın yapıldığına da şahit olmaktayız. Bu bağlamda İbn Teymiyye (öl. 728/1328), Kur'an'da Allah'ın kullarından üstün bir konumda olduğuna dair binden fazla, bazılarına göre üç bin civarında delilin varlığından bahsetmektedir²¹ ki zaten Kur'an'daki her ayet zahîrî ve batınî yönü itibarıyla Allah'ın büyüklüğünü, üstünlüğünü ortaya koyacak mahiyettedir.

Öte yandan bir hadisi şerifte "Allah'ın doksan dokuz ismi vardır. Kim onları sayarsa cennete girer" buyrulmuştur.²² Bu hadisten anlaşılması gerekenin, onların iyi bir şekilde değerlendirilmesi, manalarının düşünülmesi ve onlara uygun hareket edilmesi şeklinde olduğu söylenmiştir.²³ Gazzâlî'ye (öl. 505/1111) göre Allah'ın isimlerinden istifade edebilmek için telaffuzuna kulak vermek, anlamını ve tefsirini idrak etmek ve kalben onların doğruluğunu tasdik etmek icap eder. Bunlar da ancak duyma yetisinin sağlığına, Arapça bilgisine sahip olmaya ve de anlayışlı, tasdik ehli olmaya bağlıdır.²⁴ Allah'ı tanımak, bilmek, bütün ilimlerin temeli olarak kabul edildiğinden bu bilgi sayesinde kişi dünya ve ahiret saadetine ulaşabilecekken bu konudaki cehalet kişiyi cehenneme götürecektir. Sağ-lam bir iman, gerçek tevhid ancak bu bilgi sayesinde elde edilebilecektir.²⁵ Bu yüzdendir ki kişinin inancının tahkike ulaşması da inandığı varlığı iyi tanımasına ve bu konuda elde ettiği her bilginin imanına güç katmasına bağlıdır.

Öte yandan Allah'ın isimlerinin en büyüğü "Allah" lafzı olarak kabul edilmiştir.²⁶ Gazzâlî, Allah'ın sıfatlarını, benzer olanlarını bir arada değer-

¹⁹ Ögük, *Allah'ı Tanıtan Güzel İsimler*, 24.

²⁰ Bekir Topaloğlu, "Allah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/482.

²¹ İbn Teymiyye, *Kitâbü'l-esmâ' ve's-sıfât*, 1/11.

²² Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1430/2009), "Tevhîd", 12 (No. 7392).

²³ Ebû İshak İbrâhîm b. es-Serî ez-Zeccâc, *Tefsîru esmâ'illâhi'l-hüsnâ*, thk. Ahmed Yûsuf ed-Dakkâk (Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1395/1975), 24.

²⁴ Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî el-Gazzâlî, *el-Makşadü'l-esnâ fi şerhi esmâ'illâhi'l-hüsnâ*, thk. Muhammed Osman Huşt (Kahire: Mektebetü'l-Kur'ân, 1404/1984), 45.

²⁵ Temîmî, *es-Sıfâtü'l-ilâhiyye*, 15.

²⁶ Zeccâc, *Tefsîru esmâ'illâhi'l-hüsnâ*, 24.

lendirmek suretiyle on grupta toplamıştır.²⁷ Ona göre, hakkında herhangi bir nass olmasa dahi noksanlık ifade etmediği sürece Allah'ı güzel vasıflarla nitelendirmek caiz görülebilir.²⁸ Hakkında herhangi bir nass olmadığı takdirde Allah hakkında bilgi verecek mahiyette kesin bir dil kullanmak ise doğru değildir.²⁹ Sonuçta bu gaybî bir bilgi olduğu için bu alanda kesin sonuçlara ulaşmak ancak nass ile mümkün olacaktır.

3. er-Rahmân ve er-Rahîm Sıfatlarının Kavramsal Tahlili

Dil bilimciler tarafından bu sıfatların her ikisinin de “رحم” (r-h-m) fiil kökünden türediği ifade edilmiştir.³⁰ Zebîdî'ye (öl. 1205/1791) göre, bu kökten türeyen kelimeler Allah hakkında kullanıldığı zaman kullarına iyilikte bulunması anlamına gelmektedir.³¹ Öte yandan yine bu sıfatlar “ندمان” ve “ندیم” şeklinde bir kalıba sahiptirler.³² İbn Manzûr (öl. 711/1311) ve Zebîdî, kelimelerin kökenleriyle ilgili yapmış oldukları değerlendirmelerde er-Rahmân sıfatının İbranice, er-Rahîm sıfatının ise Arapça olduğuna dair bir görüşü nakletmişlerdir.³³ İbn Manzûr ve Zebîdî, ayrıca er-Rahmân sıfatının önceki kitaplarda da mevcut olduğunu söylemişlerdir.³⁴ Buna mukabil er-Rahîm sıfatının diğer kutsal kitaplarda bulunmayışı, bu dinlerin mensupları, şayet onu daha sonra kitaplarından çıkarmamışlarsa onun bu ümmete has bir ayrıcalık ifade ettiğini söyleyebiliriz.

Bu kelimelerin ifade ettikleri anlamlara baktığımızda dil bilimciler, her ikisinin de başkalarına karşı yumuşak davranmak, iyilik yapmak anlamlarını ihtiva ettiğini;³⁵ İbn Manzûr ve Zebîdî, birincisinin ikincisinden daha merhametli olmak anlamına geldiğini,³⁶ Cevherî (öl. 400/1009'dan

²⁷ Gazzâlî, *el-Mağşadü'l-esnâ*, 140.

²⁸ Gazzâlî, *el-Mağşadü'l-esnâ*, 25.

²⁹ Gazzâlî, *el-Mağşadü'l-esnâ*, 25.

³⁰ İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *eş-Şihâh tâcü'l-luğa ve şihâhu'l-'Arabî* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1407/1987), 5/1929; Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü'l-İfâzi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Mârifetü'l-İlmiyye, 1426/2005), 197; Cemalüddîn İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414), 12/230; Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs* (b.y.: Daru'l-Hidaye, ts.), 32/225.

³¹ Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 32/225.

³² Cevherî, *eş-Şihâh*, 5/1929; İsfahânî, *Müfredât*, 198; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 12/231; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 32/234.

³³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 12/231; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 32/233.

³⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 12/230-231; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 32/234.

³⁵ Cevherî, *eş-Şihâh*, 5/1929; İsfahânî, *Müfredât*, 197; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 12/230; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 32/225.

³⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 12: 231; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 32/234.

önce) her iki sıfatın da aynı manayı ifade edebileceğini, pekiştirme maksatlı tekrar olabileceğini söylemektedirler.³⁷

Öte yandan İsfahânî (öl. 5./11. yüzyılın ilk çeyreği) er-Rahmân sıfatının, “merhameti her şeyi kuşatan” anlamına geldiğini;³⁸ İbn Manzûr, er-Rahmân sıfatının, çokluk anlamı taşıdığını, Allah'ın merhametinin her şeyi kuşatması manasına geldiğini;³⁹ Zebîdî ise, Allah'ın rahmetinin her şeyi kuşatmasının yanında merhametinin sonsuzluğunu da ifade ettiğini söylemişlerdir.⁴⁰ er-Rahîm sıfatı ile ilgili olarak İsfahânî, bu sıfatın, merhameti çok olan anlamında kullanıldığını;⁴¹ İbn Manzûr ise, Allah'ın, yalnızca müminlere merhamet etmesi manasını taşıdığını ifade etmişlerdir.⁴²

Ayrıca İsfahânî, her iki sıfatın kıyaslanmasına yönelik bir kullanımdan da bahsetmektedir. Onun ifadesine göre, Allah hakkında, dünyanın rahmanı, ahiretin rahimi ifadesi kullanılmıştır. Çünkü O, dünyada iken mümin kâfir ayrımı yapmadan herkese lütufta bulunmakla birlikte ahirette yalnızca müminlere nimet bahşedecektir.⁴³

Bu sıfatların kimler için kullanılabilmesi konusuna gelince Cevherî, er-Rahmân sıfatının Allah'a ait özel bir sıfat olduğunu, başkası için kullanılmasının mümkün olmayacağını, İsrâ suresi 110. ayetinin⁴⁴ de bunun delili olduğunu söylemektedir.⁴⁵ İsfahânî, İbn Manzûr ve Zebîdî de aynı şekilde er-Rahmân sıfatının, Allah'a özel bir yapısının olduğunu, yalnızca O'nun için kullanılabilmesini söylemişlerdir.⁴⁶ İsfahânî ve İbn Manzûr, er-Rahîm sıfatının ise, başkaları için de kullanılmasının mümkün olduğunu ifade etmişlerdir.⁴⁷

Neticede her iki sıfat, lügat yönünden benzer anlamları ihtiva etmekle birlikte ıstılâhî açıdan farklı anlamlarda kullanılmışlardır. Daha doğrusu bu sıfatlarla kimlerin nitelenebileceği ve kimler üzerinde ne şekilde bir etki meydana getireceği konusu farklılık arz etmiştir.

³⁷ Cevherî, *eş-Şihâh*, 5/1929.

³⁸ İsfahânî, *Müfredât*, 198.

³⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 12/230-231.

⁴⁰ Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 32/234.

⁴¹ İsfahânî, *Müfredât*, 198.

⁴² İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 12/230-231.

⁴³ İsfahânî, *Müfredât*, 198.

⁴⁴ “De ki: İster Allah deyin, ister Rahman deyin. Hangisini deseniz olur. Çünkü en güzel isimler O'na havır. Namazında yüksek sesle okuma; onda sesini fazla da kısma; ikisinin arası bir yol tut.” Bk. Diyanet Vakfı (Erişim 16 Mart 2020), el-İsrâ 17/110.

⁴⁵ Cevherî, *eş-Şihâh*, 5/1929.

⁴⁶ İsfahânî, *Müfredât*, 198; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 12/230-231; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 32/234.

⁴⁷ İsfahânî, *Müfredât*, 198; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 12/230-231.

4. Sa'lebî Tefsirinde er-Rahmân ve er-Rahîm Sıfatları

Sa'lebî, bu iki sıfatla ilgili değerlendirmelerinde ekseriyetle önceki müfessirlerden alıntı yapmak suretiyle düşüncelerini ifade etme gayreti içerisinde olmuştur. Bunun yanında çoğu zaman ilgili sıfatları tek tek değerlendirmek yerine kıyaslama yoluyla aralarındaki farkı ortaya koymaya çalışmıştır.

4.1. er-Rahmân Sıfatı

Sa'lebî, bu sıfatlardan ilki olan er-Rahmân sıfatı hakkında yapmış olduğu değerlendirilmesinde öncelikle bu kelimenin nasıl bir kalıba sahip olduğu üzerinde durmaktadır. Ona göre, bazıları bu kelimeyi فعّالان vezninde kabul etmek suretiyle bu kalıbın mübalağa ifade ettiğini ortaya koymak istemişlerdir.⁴⁸ Doğrusu Allah ile ilgili nitelemelerin genelinde bu sıfatların kulların fiillerinden farkını ortaya koymak adına böyle bir mübalağa söz konusudur.

Yine Sa'lebî'nin ifadesine göre kelimeyi böyle bir kalıba sokup mübalağalı bir kullanımının olduğu kabul edildiğinde anlamı, "rahmeti her şeyi kuşatan" şeklinde tezahür etmektedir.⁴⁹ Bu anlamdan yola çıkarak bazıları bu sıfatı, mümin olsun kâfir olsun Allah'ın, yaratmış olduğu varlıklara acıması, onların yaratıcısı olması hasebiyle günahkâr olsalar da onlara iyilik yapması, rızık vermesi olarak anlamışlardır. Buna delil olarak da A'râf suresi 156. ayetine⁵⁰ yer vermişlerdir⁵¹ ki burada Allah'ın rahmetinin kapsamının dışında hiçbir şeyin bulunmayacağı, yaratılmış olan her varlığın bu rahmetten faydalanacağı ifade edilmiştir.

Öte yandan Sa'lebî'nin bu sıfatın anlam çerçevesine duayı da dâhil ettiğini görmekteyiz. Bu noktada o, Abdullah b. Mübârek'ten (öl. 181/797) bir görüş naklederek onun, er-Rahmân sıfatını, istendiğinde veren, istenmediğinde gazap eden olarak anladığı düşüncesine yer vermektedir. Sa'lebî, onun bu görüşüne Hz. Peygamber'in, "Allah, kendisinden istemeyene gazap eder" hadisinin⁵² işaret ettiğini söylemektedir.⁵³ er-Rahmân sıfatı bağlamında düşündüğümüzde buradaki istemekten kastın sadece

⁴⁸ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 1/99.

⁴⁹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 1/99.

⁵⁰ "...rahmetim ise her şeyi kuşatır..." وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ

⁵¹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 1/99.

⁵² Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *el-Câmi'u'l-kebir*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996), "Daavât", 2 (No. 3373).

⁵³ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 1/100.

sözlü duadan ziyade nimeti elde etmek için çaba ortaya koymak şeklinde değerlendirilmesi kanaatimizde daha doğru olacaktır. Çünkü Allah, dünya nimetlerini, sadece dua edip hiçbir şey yapmadan kendisinden yardım bekleyenlere değil, bir emek ortaya koyanlara verecektir.

Devamında Sa'lebî'nin, bu sıfatı sadece yeryüzünde yaşayanlar için değil gökyüzü ehli için de bir anlam ifade etmesi bağlamında değerlendirdiğini görmekteyiz. Bu bağlamda Dahhâk'tan (öl. 105/723) bir nakilde bulunarak onun, bu sıfatı, gök ehline onları oraya yerleştirmek, itaatkâr olmalarını sağlamak, sıkıntılardan korumak ve yiyeceklere, lezzetlere ihtiyaç hissettirmemek suretiyle onlara iyilikte bulunması olarak anladığına⁵⁴ dair bir görüşe yer vermiştir ki burada söz konusu varlıkların zikredilen özellikleri dikkate alındığında onların melekler olduğu anlaşılmaktadır.

Sa'lebî, sonrasında bu sıfatın bahsinin geçtiği bazı ayetlerin nüzul sebepleri üzerinde durmaktadır. Bu örneklerden biri er-Rahmân suresinde yer almaktadır. O, er-Rahmân suresindeki ilk ayetin⁵⁵ bu kelimeyle başlamış olmasıyla ilgili bir rivayet nakledilmektedir. Bu rivayette, Mekke müşriklerinin er-Rahmân kelimesinin ne anlama geldiğini sormaları üzerine bu surenin indirildiğinden bahsedilmektedir.⁵⁶ İlgili rivayetten, Mekke müşriklerinin, bu sıfattan bahseden ayetler gelmeden önce onun hakkında bilgi sahibi olmadıkları anlaşılmaktadır.

Daha sonra Sa'lebî, aynı minval üzere cereyan eden bir hadiseye yer vermekte ve orada el-İsrâ suresi 110. ayetinin⁵⁷ iniş sebebi hakkında bazı rivayetlere değinmektedir. Bu rivayetlerden birinde, müşrikler Hz. Peygamber'in bu sıfatla dua ettiğini gördüklerinde onun da kendileri gibi Allah'a ortak koştuğunu iddia etmişlerdir. Anlaşıldığına göre onlar, er-Rahîm sıfatını biliyor ama er-Rahmân sıfatını bilmiyorlardı. Bu nedenle de meseleyi farklı bir boyuta çekmişlerdi. Diğerinde ise, Ehl-i kitaptan bazı kişiler, Hz. Peygamber'i, bu sıfat kendi kitaplarında çokça yer aldığı halde az kullanmış olmakla suçlamışlardı. Bu ve benzeri sebepler üzerine ilgili ayetin indiği, Sa'lebî tarafından nakledilmiştir.⁵⁸ Muhtemelen buradaki Ehl-i kitaptan kasıt Yahudilerdir. er-Rahmân sıfatını çokça kullanmış olmaları, er-Rahîm sıfatı kitaplarında mevcut ise er-Rahîm sıfatı daha çok

⁵⁴ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 1/99-100.

⁵⁵ "الرَّحْمٰنُ"

⁵⁶ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 9/177.

⁵⁷ "De ki: "İster Allah deyin, ister Rahman deyin. Hangisini deseniz olur..." قُلْ ادْعُوا اللَّهَ اَوْ ادْعُوا الرَّحْمٰنَ ."

⁵⁸ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 6/141.

ahireti çağrıştırdığı için dünyevileşmelerinin bir sonucu olarak bu sıfatı çok fazla kullanmadıklarını gösteriyor diyebiliriz.

Neticede Sa'lebî tefsirinde bu sıfatın, Allah'ın rahmetinin dünyevî boyutu ekseninde değerlendirildiği görülmektedir. Sıfata bu şekilde bir anlam yüklendiğinde Allah'ın, yarattıkları arasında ayırım yapmaması söz konusudur. Sa'lebî'nin değerlendirmeleri de daha çok bu yönde olmuştur. Bunun yanında Allah'ın yardımının kulun talebi üzere gerçekleşmesi de onun üzerinde durduğu bir diğer husus olmuştur.

4.2. er-Rahîm Sıfatı

Sa'lebî'nin, er-Rahmân sıfatına göre er-Rahîm kelimesine tefsirinde her ikisini kıyaslamamanın dışında daha az yer verdiğini görmekteyiz. Muhtemelen kelimenin daha çok ahiret bağlamında değerlendiriliyor olması ve o âlem hakkında bu dünyadaki kadar çok şey bilinmiyor olması nedeniyle mesele onun tarafından daha kısa bir şekilde izah edilmiştir. Bir diğer sebep de er-Rahmân sıfatı bağlamında Allah'ın merhametinin, yarattıklarının tamamını kuşatıcı olduğu, o nedenle de bütün insanların yaratıcıya teşekkür mahiyetinde kulluk görevini layıkıyla yerine getirme gayretinde olmasını, bunun en azından ahlaki bir mesele olduğunu insanlara daha çok hatırlatmak olmalıdır diye düşünüyoruz.

Tarzı olduğu üzere Sa'lebî, bu kelimeyi izah mahiyetinde birtakım görüşlere yer vermiştir. Ona göre, bazıları bu sıfatı, müminlere özel kabul etmişlerdir. Böyle bir anlam tercih edildiği zaman dünyada müminlere hidayet nasip etmek ve onları başarılı kılmak, ahirette ise cenneti ve Allah'ı görmeyi ihsan etmek bu sıfatın kapsamına dâhil olmaktadır. Onlar, bu görüşlerine delil olarak da ilgili sıfatın bahsinin geçtiği Ahzâb suresi 43. ayetine⁵⁹ yer vermeyi tercih etmişlerdir.⁶⁰ Burada Sa'lebî'nin, kelimeyi dünya ve ahiret boyutuyla ele aldığını görmekteyiz.

Devamında ise yine Sa'lebî, Dahhâk'tan yaptığı nakil ile bu kelimenin anlam ağını genişletmeye çalışmıştır. O rivayette Dahhâk, bu sıfatı Allah'ın, yeryüzü ehline, onlara peygamberler göndermek, kitaplar indirmek, nasihatte bulunmak ve belalardan onları korumak suretiyle iyilik yapması olarak anlamıştır.⁶¹ Bu yorumda da kelimenin dünyevî ve uhrevî boyutu üzerinde durulduğunu görmekteyiz.

⁵⁹ "...Allah, müminlere karşı çok merhametlidir..." وَكَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا

⁶⁰ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 1/99.

⁶¹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 1/100.

Sa'lebî'nin değerlendirmelerinde mesele uhrevî âlemin yanı sıra dünyevî boyutta da ele alınıyor olsa dahi yine ahiret hayatına hazırlık mahiyetinde dünyevî sorumlulukların yerine getirilmesi bağlamında bir anlam örgüsü söz konusudur. Müminlere dünyada iken hidayet nasip edilmesi, kitaplar ve peygamberler gönderilmesi bunun göstergesidir. Kaldı ki kulluk sorumluluğu yerine getirildiği takdirde diğer dünyevî nimetlerin elde ediliyor olması ahiret hayatında olumsuz bir akıbetle karşılaşılmasına sebep teşkil etmeyecektir.

4.3. er-Rahmân ve er-Rahîm Sıfatlarının Kıyaslanması

Sa'lebî, bu sıfatları birlikte ele almaya onların nasıl bir kalıba sahip olduklarını ortaya koymakla başlamıştır. Ona göre, bazıları bunları “ندمان وندیم” kalıbında değerlendirmek suretiyle aynı kökten türediklerini ifade etmek istemişlerdir.⁶² Manaları da Allah'ın, hak eden kişiye merhametiyle muamele etmesi, onun için hayır murat etmesidir. Bu haliyle her ikisi de Allah'ın zâtî sıfatlarındandır.⁶³ Bazıları da bu sıfatları, cezayı hak edenlere Allah'ın ceza vermekten vazgeçmesi, hak etmeyenlere nimet bahşetmesi şeklinde anlamışlardır. Böylesi bir anlama göre bunlar fiilî sıfat olmaktadır.⁶⁴ Görüldüğü gibi Sa'lebî, bu sıfatların, etki alanları itibarıyla bazı durumlarda zâtî; bazı durumlarda ise fiilî sıfat olarak değerlendirildiğine dair görüşlere yer vermiştir. Birincisinde kulun hak etmesi neticesinde; ikincisinde ise fazladan bir lütuf olarak Allah'ın, kuluna merhametiyle muamele etmesi söz konusudur. Dikkat edilecek olursa hak edene Allah'ın merhamet etmesi O'nun adalet ilkesinin bir gereği olduğu için zâtî sıfat olarak değerlendirilmiş, hak etmeyene acıması ise bu bağlamda değerlendirilmediği için fiilî sıfat olarak ele alınmıştır.

Sonrasında yine Sa'lebî, her iki sıfatın genel anlamda bir kıyaslamasını yapmaktadır. Ona göre, er-Rahmân sıfatı, lafız olarak özel, mana olarak geneldir. Buna karşın er-Rahîm sıfatı, lafız olarak genel, mana olarak özeldir. Şöyle ki, er-Rahmân sıfatı, Allah'tan başkası için kullanılamaması açısından özel; yaratmak, rızık vermek, nimetlerden faydalandırmak, belaları uzaklaştırmak açısından bütün yaratılmışları kapsayıcı olması yönüyle geneldir. er-Rahîm sıfatı ise, Allah'ın dışındaki varlıklara isim olarak verilmesi yönüyle genel; Allah'ın yalnızca müminlere lütufta bulunması

⁶² Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 1/98.

⁶³ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 1/99.

⁶⁴ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 1/99.

ve onları başarıya ulaştırması yönüyle özeldir. Kısaca er-Rahmân özel bir isim genel bir sıfat; er-Rahîm genel bir isim özel bir sıfattır.⁶⁵ Bu sebepten olsa gerek besmele de önce er-Rahmân sıfatı yer almış, er-Rahîm sıfatına göre buna daha büyük bir önem atfedilmiştir.

Sa'lebî, daha sonra ilk müfessirlerden nakillerde bulunmak suretiyle meseleyi izah etmeye çalışmaktadır. İlk nakilde bulunduğu kişi ise müfessir sahabi İbn Abbas'tır (öl. 68/687-88). İbn Abbas, bu sıfatlardan er-Rahmân'ın diğerinden daha fazla merhametli olmayı ifade ettiği yorumunu yapmıştır.⁶⁶ İbn Abbas'ın öğrencisi Mücahid (öl. 103/721) ise, er-Rahmân'ın dünya ehli, er-Rahîm'in de ahiret ehli için geçerli olduğuna dair bir görüş ortaya koymuştur.⁶⁷ Daha sonraki görüşler de bu bakış açısına göre şekillendiği için sonraki dönemler üzerinde bu görüş büyük bir etki meydana getirmiştir, diyebiliriz. Sa'lebî, yapılan dualarda "ey dünyanın rahmanı ahiretin rahimi" şeklinde bir kullanımın olduğundan bahsetmektedir.⁶⁸ Bu dua da Mücahid'in görüşünden esinlenilerek yapılmış bir niyaz izlenimi vermektedir.

Her iki sıfatın boyutuyla alakalı olarak Sa'lebî, Mücahid ile aynı Mekke ekolünden olan İkrime'nin (öl. 105/723) de görüşüne yer vermiştir. Orada İkrime'nin, er-Rahmân sıfatını bir rahmet, er-Rahîm sıfatını ise yüz rahmet olarak değerlendirdiğini aktarmıştır. Sa'lebî, İkrime'nin, bu görüşünü Hz. Peygamber'in «Allah, merhametini yüz parçaya ayırdı, doksan dokuz parçasını kendi yanında tuttu, bir parçasını yeryüzüne indirdi. İşte bu bir parça rahmet sebebiyle yaratıklar birbirine merhamet eder. Kendisine ayırdığı doksan dokuz parçasıyla da kullarına kıyamet günü merhametiyle muamele eder." hadisinden⁶⁹ esinlenerek dile getirdiğini söylemektedir.⁷⁰ Burada er-Rahmân sıfatı kapsam olarak geniş olsa da miktar olarak er-Rahîm sıfatının çok gerisinde kalmaktadır. Bu da ahiret hayatının öncelenmesine dair kullara bir hatırlatma niteliğindedir.

Öte yandan Sa'lebî'nin, tasavvuf ehlerinden de nakillerde bulunduğunu görmekteyiz. İlk sûfilerden olan Ebû Bekr Muhammed b. Ömer el-Verrâk'tan (öl. 280/893) bir görüş naklederek onun, er-Rahmân sıfatını

⁶⁵ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 1/99.

⁶⁶ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 1/99.

⁶⁷ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 1/99.

⁶⁸ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 1/99.

⁶⁹ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *el-Müsnedü's-şahîh el-muhtaşar mine's-sünen* (Riyad: Dâru Tîbe, 1427/2006), "Tevbe", 17 (No. 2752).

⁷⁰ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 1/100.

gönüllü bir şekilde iyilikte bulunmak anlamındaki “نعيم” (na'îm) kelimesi, er-Rahîm sıfatını da gönülsüz olarak iyilik yapmak anlamındaki “اللاء” (el-âlâi) kelimesi bağlamında değerlendirdiğini aktarmıştır.⁷¹ Oysa her iki sıfatın kullanım alanlarını düşündüğümüzde tam tersi bir durumun olması gerekmektedir. İkisi de Allah'ın nimeti anlamında olmakla birlikte ikincisi, birincisinin ismi olup daha büyük nimetler için kullanılmaktadır.⁷²

Devamında yine Sa'lebî'nin Muhammed b. Ali el-Mezîdî'nin (?) de bu konudaki görüşüne yer verdiğini görmekteyiz. Ona göre er-Rahmân sıfatı, cehennemden kurtarmayı ifade eden bir anlam içermektedir. Nitekim şu ayet buna delalet etmektedir: “Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz de o sizi oradan kurtarmıştı.”⁷³ er-Rahîm sıfatı ise, cennete kavuşturmak anlamına gelmektedir. Şu ayet de buna delildir: “Onlara, “Girin oraya esenlikle, güven içinde” denilir.”⁷⁴ Burada Mezîdî'nin, diğer yorumların aksine her iki sıfatı da ahiret bağlamında değerlendirdiğini görmekteyiz.

Kuşkusuz Sa'lebî, yer vermiş olduğu bazı görüşlerde her iki sıfatın kullun dünyevî refahına yönelik anlamları ihtiva etmesi üzerinde durmuştur. O görüşlerden birinin sahibi olan Hüseyin b. Fazl el-Becelî'ye (öl. 282/895 [896]) göre er-Rahmân sıfatı, zarar verecek şeyi ortadan kaldırmak, şerri kişiden uzaklaştırmak suretiyle kula merhamet etmek; er-Rahîm sıfatı ise, şefkat göstermek anlamlarına gelmektedir.⁷⁵ Yahyâ b. Muâz er-Râzî (öl. 258/872) de benzer bir görüşe sahiptir. Ona göre er-Rahmân sıfatı, geçimin kolaylaşması, er-Rahîm sıfatı da hedefe varmanın mümkünatı anlamlarını içermektedir.⁷⁶ Muhâsibî'ye (öl. 243/857) göre er-Rahmân, bedene merhametli davranmak, er-Rahîm ise, kalbe merhametli davranmak anlamlarına gelmektedir.⁷⁷ Bu son görüş her iki dünya bağlamında da değerlendirilmiş olmaya müsait gözükmektedir.

Daha sonra aktarmış olduğu görüşlerde Sa'lebî, bu sıfatlarla günahların affedilmesi arasında bağlantı kurmayı tercih ettiğini göstermiştir. Serî b. el-Mugallis es-Sakatî'den (öl. 251/865) yaptığı alıntıda o, er-Rahmân sıfatını sıkıntıları gidermek, er-Rahîm sıfatını ise, günahları affetmek

⁷¹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 1/100.

⁷² Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûku'l-luğaviyye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1434/2013), 220.

⁷³ Al-i İmrân 3/103. *وَكُنْتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرَةٍ مِّنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُم مِّنْهَا*

⁷⁴ Hicr 15/46. *أَدْخَلُوهَا بِسَلَامٍ آمِينَ*. Bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 1/100.

⁷⁵ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 1/101.

⁷⁶ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 1/101.

⁷⁷ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 1/100.

olarak yorumlamıştır.⁷⁸ Yine onun aktardığına göre, Ebû Bekr el-Verrâk da er-Rahmân sıfatını, büyük dahi olsa günahların affedilmesi, er-Rahîm sıfatını ise, küçük dahi olsa yapılan ibadetlerin kabul edilmesi şeklinde yorumlamıştır.⁷⁹ Abdullah b. Cerrâh'tan (245'de vefat eden Muhammed b. Ahmed b. el-Cerrah'ın babasıdır) yaptığı nakilde de, er-Rahmân kelimesi, bir yola girmek, er-Rahîm kelimesi ise, günahsız olmak ve başarıya ulaşmak anlamlarına gelmektedir.⁸⁰ Tüm bu yorumlar, kulun dünyadaki kulluk sorumluluğu ile alakalı hususlardır.

Son olarak ise o, bu sıfatları iman ve küfür ehli ve de onların yaratıcıya karşı davranışları bağlamında değerlendirmiştir. Görüşlerine yer verdiği Ebû Bekr Verrâk, er-Rahmân sıfatının inkâr edenler için, er-Rahîm sıfatının ise, tevhid ehli için olduğunu söylemektedir. Bir başka deyişle birincisi nankörlük eden, şirk koşan, ikincisi tevhid ehli ve şükredenler içindir,⁸¹ demiştir.

Yukarıdaki açıklamalar neticesinde her iki sıfatın, Sa'lebî tarafından dünyevî ve uhrevî boyutları bağlamında değerlendirmeye tabi tutulduğu müşahede edilmektedir. Sa'lebî'nin naklettiği bu görüşlerden, her iki âlemi kapsayacak şekilde bu sıfatların geniş anlamlara sahip olarak ele alındığı; fakat er-Rahmân sıfatının daha özel bir kullanımının olduğu vurgusunun yapıldığı söylenebilir.

Sonuç

Tefsir sahasında önde gelen rivayet müfessirlerinden birisi olan Sa'lebî, tefsirinde tasavvufî yorumlarının yanı sıra dil tahlilleriyle de öne çıkan ve bu noktada doyurucu bilgiler veren bir özelliğe sahiptir. Allah'ın isim ve sıfatları hakkında ancak nass ile bilgi sahibi olunacağından bu konuda nassların dışında yapılan yorumlar kesin bir bilgi hüviyeti kazanmayacak ve yorumcunun kendi görüşü olarak kabul edilecektir. Sa'lebî'nin yorumlarını da bu çerçevede değerlendirmek gerekmektedir.

Yaptığımız bu çalışmada gördük ki, bu sıfatlar, her ne kadar kelime yapısı itibariyle benzer anlamlara geliyor olsalar da kimler için kullanılmalarının uygun olacağı ve muhataplarının farklılaşması yönüyle ıstılahî açıdan farklılık arz etmektedir. Bunlara dair yapılan açıklamalarda er-

⁷⁸ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 1/101.

⁷⁹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 1/101.

⁸⁰ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 1/101.

⁸¹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 1/101.

Rahmân sıfatının dünyevî boyutu, er-Rahîm sıfatının ise uhrevî boyutu ön plana çıkmaktadır.

Sa'lebî'nin bu sıfatları değerlendirmelerinde, sahabe ve tabiun müfessirlerinin yanı sıra tasavvuf ehli müfessirlerin etkisinin de bir hayli fazla olduğunu söylemek mümkündür. Diğer taraftan Mekke ekolünden olan müfessirlerin etkisi diğer ekollere göre daha fazla olmuştur.

Sa'lebî'nin, er-Rahmân sıfatını daha ayrıntılı bir şekilde, er-Rahîm sıfatını ise daha kısa bir şekilde açıkladığını görmekteyiz. Her ne kadar er-Rahmân sıfatının dünyevî boyutu, er-Rahîm sıfatının ise uhrevî boyutu ön plana çıkıyor olsa da, er-Rahmân sıfatının ahiret nimetlerini, er-Rahîm sıfatının ise, dünyevî nimetleri de içine alacak şekilde kendisi tarafından izah edildiğini de görmekteyiz. Bu bağlamda dünyada hem iyi bir kul olmak hem de dünyevî başarı elde etmek bakımından er-Rahîm sıfatının anlam ağının kendisi tarafından genişletildiğini müşahede etmekteyiz. er-Rahmân sıfatının kapsamına melekleri de dâhil ediyor olması ise farklı bir yaklaşım tarzı olmuştur.

Kaynakça

- Askerî, Ebû Hilâl. *el-Furûku'l-luğaviyye*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1434/2013.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakâtü'l-müfessirîn)*. 2 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınları, 1973.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *el-Câmi'u's-sahîh*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 6. Basım, 1430/2009.
- Cerrahoğlu, İsmail. "es-Sa'lebi ve Tefsiri". *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi* 4 (1980), 55-60.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd. *eş-Şihâh tâcü'l-luğa ve şihâhu'l-'Arabî*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 4. Basım, 1407/1987.
- Diyanet Vakfı*. Erişim 16 Mart 2020. <https://kuran.diyanet.gov.tr>
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî. *el-Makşadü'l-esnâ fi şerhi esmâ'llâhi'l-hüsnâ*. thk. Muhammed Osman Huşt. Kahire: Mektebetü'l-Kur'ân, 1404/1984.
- İbn Manzûr, Cemalüddîn. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1414.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn. *Kitâbü'l-esmâ' ve's-şifât*. thk. Mustafa Abdülkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 1428/2007.
- İsfahânî, Râgıb. *Müfredâtü'lfâzi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Mârifet, 2005/1426.

- Kâdî Abdülcebbar. *el-Muğni fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl*. thk. Hadr Muhammed Nebhâ. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1433/2012.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-müellifîn*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993.
- Mertoğlu, Mehmet Suat. "Sa'lebî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/28-29. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Müsnedü's-şâhih el-muhtaşar mine's-sünen*. Riyad: Dâru Tîbe, 1427/2006.
- Öğük, Emine. *Allah'ı Tanıtan Güzel İsimler*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017.
- Sa'lebî, Ebü İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrahim. *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1422/2002.
- Sübkî, Ebü Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi. *Ṭabaqâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*. thk. Abdülfettah Muhammed Huluv & Mahmud Muhammed Tabbâhî. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1433/2012.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *Ṭabaqâtü'l-müfessirîn*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, 1431/2010.
- Temîmî, Muhammed b. Halife b. Ali. *es-Şifâtü'l-ilâhiyye*. Riyad: Dâru Edvâi's-Selef, 1422/2002.
- Tirmizî, Muhammed b. İshâ. *el-Câmi'u'l-kebir*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996.
- Topaloğlu, Bekir. "Allah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/471-498. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Zebîdî, Muhammed Murtazâ. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. 40 Cilt. b.y.: Daru'l-Hidaye, ts.
- Zeccâc, Ebü İshak İbrâhîm b. es-Serî. *Tefsîru esmâ'illâhi'l-hüsnâ*. thk. Ahmed Yûsuf ed-Dakkâk. Dımaşk & Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 2. Basım, 1395/1975.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn*. 3 Cilt. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1421/2000.